

УДК 339.3:316.46-047.37

Свидрук І. І.

irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449

Researcher ID: F-8502-2019

*д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

Сидорчук О. Г.

sydorko91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7078-1557

Researcher ID: C-4723-2016

*д.е.н., проф., професор кафедри публічного управління та публічної служби,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів*

Коцуней В. М.

kotsupeivolodymyr1957@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0663-4859

Researcher ID: E-7481-219

*к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

Саврас І. З.

i_savras@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3593-305X

*к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ТА ПРОЯВІВ ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

***Анотація.** Соціологічні дослідження є ефективним інструментом виявлення змін у соціумі, функціонуванні внутрішнього ринку та проблем управлінського характеру, однак після повномасштабного неспровокованого вторгнення Росії в Україну, в умовах бойових дій і часткової окупації їх кількість скоротилася. Навіть в умовно безпечних регіонах серед громадян спостерігається високий рівень стресу, невизначеність часових і якісних орієнтирів закінчення війни, тривога з приводу життя, здоров'я і благополуччя близьких, що створює негативне тло для проведення опитувань. Отож, проблема переосмислення підходів до здійснення соціологічних досліджень функціонування внутрішнього ринку України і тісно пов'язаних з ним проявів лідерства в управлінській діяльності набуває неабиякої актуальності. Ми розглянули відкриті джерела інформації, зокрема проаналізовано результати досліджень Європейської Бізнес Асоціації, Львівського ІТ Кластера, аналітичного центру платіжної платформи Raupoeer, Американської торгової палати, Національного Банку України, які досліджували різні аспекти функціонування українського внутрішнього ринку в умовах війни та надали результати, що релевантно відображають прояви лідерства керівників українських підприємств. Також було проаналізовано Доктрину розвитку військового лідерства, розроблену Генеральним штабом ЗСУ, і результати двох досліджень Центру лідерства Українського Католицького Університету (м. Львів): щодо лідерства на полі бою та щодо точок дотичності військового та цивільного лідерства, що утвердило нас у визначенні характерних ознак лідера в умовах війни. Виявлені слабкі місця у проведенні опитувань в умовах війни дозволили сформулювати оновлені підходи до соціологічних досліджень з урахуванням рекомендацій Світового Банку. Зокрема, з урахуванням соціальних проблем і суперечностей, величезної кількості болю і страждань, які принесла війна українцям, запропоновано враховувати особливе ставлення громадян до захисту персональної інформації. Через складність організації та високу затратність класичних форматів інтерв'ювання у формі спілкування, формування фокус-груп або проведення глибинного інтерв'ю в умовах війни визначено необхідність переходу на сучасні інтерактивні форми комунікації. Тематику наступних розвідок доцільно обрати можливістю використання замісних інструментів, зокрема онлайн-досліджень з гарантуванням кожному респонденту конфіденційності та безпеки.*

Ключові слова: внутрішній ринок, лідерство, управлінська діяльність, персонал, опитування, війна, персональна інформація.

Sydruk Irena

irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449

ResearcherID: F-8502-2019

Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Sydorchuk Orystlava

sydorko91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7078-1557

ResearcherID: C-4723-2016

Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Public Administration and Public Service, "Lviv Polytechnic" National University, Lviv

Kotsupei Volodymyr

kotsupeivolodymyr1957@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0663-4859

ResearcherID: E-7481-219

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Savras Iryna

i_savras@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3593-305X

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SOCIOLOGICAL RESEARCH OF THE DOMESTIC MARKET AND MANIFESTATIONS OF LEADERSHIP IN ADMINISTRATIVE ACTIVITIES DURING THE MARTIAL STATE

Abstract. *Sociological research is an effective tool for identifying changes in society, the functioning of the domestic market and management problems, however, after the full-scale unprovoked Russian military invasion to Ukraine, in the conditions of hostilities and partial occupation, their number has decreased. Even in conditionally safe regions, there is a high level of stress among citizens, the uncertainty of the time and quality guidelines for the end of the war, anxiety about the life, health and well-being of loved ones, which creates a negative background for conducting surveys. Therefore, the problem of rethinking approaches to the implementation of sociological studies of the functioning of the domestic market and the closely related manifestations of leadership in managerial activities is becoming extremely relevant. We considered open sources of information, in particular analyzed the results of research by the European Business Association, the Lviv IT Cluster, the analytical center of the Payoneer payment platform, the American Chamber of Commerce, the National Bank of Ukraine, which investigated various aspects of the functioning of the Ukrainian domestic market in war conditions and provided results that relevantly reflect the manifestations leadership of top managers of Ukrainian enterprises. We also analyzed the Doctrine of Military Leadership Development developed by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and the results of two studies implemented by the Center for Leadership of the Ukrainian Catholic University (Lviv): on leadership on the battlefield and on the points of contact between military and civilian leadership, which confirmed us in determining the characteristic features of a leader in conditions of war. Identified weak points in the conduct of surveys in the conditions of war made it possible to form updated approaches to sociological research, taking into account the recommendations of the World Bank. In particular, taking into account social problems and contradictions, the enormous amount of pain and suffering that the war brought to Ukrainians, it is proposed to take into account the special attitude of citizens to the protection of personal information. Due to the complexity of the organization and the high cost of classical interview formats in the form of communication, forming focus groups or conducting in-depth interviews in war conditions, the need to switch to modern interactive forms of communication has been determined. It is advisable to choose the topics of the following investigations using alternative tools, in particular, online surveys with a guarantee of confidentiality and security for each respondent.*

Key words: domestic market, leadership, management, personnel, survey, war, personal information.

JEL Classification: D23, E65, L19, O12

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2022-34-08>

Постановка проблеми. Соціологічні дослідження зарекомендували себе як надійний та ефективний інструмент виявлення змін у всіх сферах соціального та економічного життя України. Висока інформативна корисність проведення опитувань дозволяла отримувати релевантні відповіді на запити щодо різних аспектів функціонування внутрішнього ринку та проблем управлінського характеру, пов'язаних з проявами лідерства в колективі. Навіть в умовах гібридної війни Росії проти нашої держави, в результаті якої було анексовано АР Крим та окуповано частину територій Донецької і Луганської областей, соціологічні дослідження активно проводились у різних напрямках, допомагаючи науковцям отримувати цілісну картину розвитку суспільства. Після повномасштабного неспровокованого вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., в умовах бойових дій і часткової окупації кількість соціологічних досліджень різко скоротилася. Навіть в умовно безпечних регіонах спостерігається високий рівень стресу серед громадян, невизначеність щодо часових і якісних орієнтирів закінчення війни, тривога з приводу життя, здоров'я і благополуччя близьких. Все це створює нове, негативне тло для проведення соціологічних досліджень. Отож, проблема переосмислення підходів до здійснення соціологічних досліджень функціонування внутрішнього ринку України і тісно пов'язаних з ним проявів лідерства в управлінській діяльності набуває неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дотичних до нашого дослідження напрямків варто відзначити працю І. Білецької та М. Романчукевич, в якій висвітлено ключові проблеми бізнесу, проблемні аспекти функціонування соціальної сфери та населення України в умовах повномасштабної війни, обґрунтовано інструментарій реалізації соціально відповідальної поведінки підприємств на неокупованих територіях [3]. Цікавий матеріал для міркування надало нам дослідження М. Багорки, І. Кадируса та Н. Юрченка, в якому акцентовано увагу на узагальненні, конкретизації та систематизації методів вивчення внутрішнього ринку та поведінки його учасників [1]. Також ми ретельно проаналізували дослідження впливу пандемії та світової кризи на розвиток маркетингових досліджень, запропоноване С. Літовка-Деменіною та С. Панченко [8]. Зазначимо, що наукові дослідження, присвячені висвітленню проблеми соціологічних досліджень внутрішнього ринку під час воєнного стану, відсутні.

Дещо більше новітньої наукової інформації виявилось щодо досліджень та проявів лідерства, хоча і за даним напрямком майже всі вони стосувалися довоєнного стану. Виняток становить наукова праця С. Товстої, представлена на

Всеукраїнській конференції “Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні”, в якій автор представила бачення психологічних інтенцій лідерів в умовах війни [12]. Нашу зацікавленість викликали також публікація О. Винославської та М. Кононець, присвячена особливостям етичного лідерства [4], дослідження політичного лідерства, представлене В. Розановою [11], модель формування соціального лідерства, презентована Д. Бирик [2] та висвітлення концептуальних підходів до досліджень аспектів лідерства в органах публічної влади у праці А. Ліпенцева та О. Романюка [7]. Отож, важливість і нерозробленість проблеми спонукали нас до здійснення власних наукових розвідок.

Постановка завдання. Використовуючи відкриті джерела інформації для аналізу результатів соціологічних досліджень внутрішнього ринку і проявів лідерства в управлінській діяльності, виявити слабкі місця і сформулювати на підставі цього оновлені підходи до проведення опитувань в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше соціологічне дослідження функціонування українського внутрішнього ринку в умовах повномасштабної збройної агресії у березні 2022 р. здійснила Європейська Бізнес Асоціація. На той момент близько лише 17% суб'єктів господарювання повідомили про відсутність змін у роботі, 16% – про географічну обмеженість бізнесу, 19% – про часткове скорочення діяльності, 27% – про зупинку, 29% – припинення діяльності і лише 1% – про бажання повністю вийти з внутрішнього ринку України [18]. Оцінюючи організаційну згуртованість колективів, відзначимо, що понад 63% опитуваних керівників виявили лідерські якості і задля збереження колективу продовжували в повному обсязі виплачувати працівникам заробітну плату, при цьому 45% взяли на себе додаткову відповідальність і оформили виплати у вигляді авансових платежів. Лише 1% працедавців ухвалили рішення про звільнення працівників або надання їм неоплачуваних відпусток, ще 3% – зменшили заробітну плату персоналу. Важливо відзначити, що лідерські якості в управлінні колективами українських підприємств виявились і у питанні надання військової або оборонної підтримки Збройним Силам України. Так, понад 41% опитаних керівників надавали матеріальну допомогу армії, 35% – персоналізовано матеріально підтримували власних працівників, які захищають Батьківщину, 56% підприємств власним коштом здійснювали відправку продуктових та інших гуманітарних вантажів у зони бойових дій.

Наступне дослідження Європейської Бізнес Асоціації, проведене в травні 2022 р., стосувалося змін на ринку праці України, спричинених

війною. Виявилось, що через 3 місяці війни 76% підприємств змушені були ухвалювати рішення щодо персоналу, зокрема про оптимізацію бізнес-напрямів заявили 23% керівників, про релокацію – 16%, реорганізацію – 12%, простій оголосило 10% підприємств, призупинення діяльності на невизначений період – 8%, закриття філій – 7%. При цьому 18% підприємств жодних організаційних змін не планували, жодне з включених в опитування підприємств не планувало закриття бізнесу [19], що може свідчити про високу лідерську здатність їх керівників. Водночас під впливом війни 26% керівників підприємств повідомили про плани замороження бюджетів на розвиток і навчання персоналу, 16% – про замороження преміальних виплат, 13% підприємств постали перед необхідністю скорочення персоналу, 11% – зменшення рівня оплати праці, 2% – звільнення частини працівників (про плани збільшення штату повідомило лише 3% підприємств). 56% керівників українських підприємств повідомили, що працівники, які виїхали в країни ЄС і отримали там тимчасовий прихист, продовжують працювати дистанційно з відповідною винагородою, 8% запропонували таким громадянам оформити відпустку без збереження заробітної плати, 3% підприємств виплачують таким працівникам матеріальну допомогу.

Частина дослідження, що стосувалася питань лідерства в організації та згуртованості колективу, виявила, що у 38% підприємств працівники активно залучаються та обговорюють питання релокації або реорганізації, у 31% підприємств бізнес-питання вирішуються лише на вищому рівні управління, 18% керівників повідомили про відсутність такої практики. Водночас виявилось, що майже половина персоналу задоволена рівнем комунікації з керівництвом під час воєнного стану, 28% – скоріше задоволені, близько 20% працівників вважають, що ці питання потребують вирішення, 6% працівників не задоволені комунікаціями.

У липні 2022 р. Львівським ІТ Кластером було презентовано результати соціологічного дослідження ІТ Research Resilience, сфокусованого насамперед на проблемах і перспективах ринку технологічної індустрії в умовах війни. Через 5 місяців після початку повномасштабних бойових дій було засвідчено повне або суттєве відновлення 85% ділової активності підприємств галузі і навіть незначне зростання ринку порівняно з відповідним періодом попереднього року, а також високий медіанний рівень оплати праці (2360 дол. США на місяць) і тенденції її збереження [20]. Збереження галузі також опосередковано може свідчити про лідерські якості керівників ІТ-підприємств.

Також у липні 2022 р. аналітичний центр платіжної платформи PayPal оприлюднив резуль-

тати опитування понад 4000 підприємств малого і середнього бізнесу в Україні, які продемонстрували стійкість під час конфлікту. За даними, 70% з них продовжували працювати під час війни, при цьому 63% підприємств зберегли більшість, якщо не всіх, своїх працівників, а 38% оголосили про намір найняти більше персоналу цього року, незважаючи на війну. Крім того виявлено, що під час адаптації до військової ситуації найбільшою проблемою керівники малого і середнього бізнесу називали фінансову (35%), на другому місці вказували на високий рівень стресу серед працівників (29%). 84% керівників вказали, що добровільна участь працівників у військових діях допомогла підвищити командний дух компанії [21]. Залишається погодитись із словами віце-президента PayPal у Європі J. Allum про надзвичайну стійкість колективів українських підприємств, продемонстрованих ними під час війни: “Дивовижно спостерігати, як малий і середній бізнес продовжує працювати в цих жахливих умовах, і я хочу звернутись до світової бізнес-спільноти з проханням продовжувати співпрацю з бізнесом в Україні” [17].

У серпні 2022 р. результати соціологічного дослідження функціонування українського бізнесу оприлюднила Американська торгова палата. Виявилось, що через півроку боротьби українського народу з агресором вітчизняна бізнес-спільнота продовжує працювати. Зокрема, близько 72% компаній повністю відновили функціонування, 27% продовжують працювати частково. Більше того, про оптимістичні настрої на українському ринку свідчить те, що 96% бізнесу впевнено планує і надалі розвивати власну діяльність в Україні (опитування стосувалося планів на 2023 р.), тоді як лише 4% керівників визнали, що не ще будували планів на майбутнє. За оцінками дослідження, понад 83% керівників українських підприємств забезпечили виплату заробітної плати персоналу в повному обсязі, а 16% – ухвалили рішення про її зниження, і лише 1% виявилися неспроможними виплачувати зарплату. Оцінюючи найскладніші поточні виклики для підприємств, їх керівники відзначили безпеку працівників (71%), логістичні проблеми (44%), втрату клієнтської бази або замовлень (34%), проблеми у бізнес-партнерів (33%) та ускладнення зовнішньоекономічної діяльності (22%). Зазначимо, що 87% опитаних керівників підкреслили важливість розвивати персонал навіть в умовах війни [15].

У вересні про анонімне експрес-опитування для аналізу потреб і проблем мікро-, малих та середніх підприємств, які працюють або перенесли свій бізнес з Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської та Запорізької областей, повідомила ПРООН. Станом на сьогодні онлайн-опитування триває [22], очікується,

що його результати допоможуть визначити релевантні напрями підтримки приватного сектора в Україні та сприятимуть цілеспрямованій реакції з боку Уряду та міжнародної спільноти.

Щомісячні опитування бізнес-настроїв здійснює Національний Банк України. Зазначимо, що в умовах війни Державною службою статистики відповідно до чинного законодавства [5] призупинено оприлюднення поточної статистичної інформації, за винятком індексу споживчих цін. Отож, у серпневому звіті НБУ зазначається, що підприємства адаптуються до умов воєнного часу, покращуються їх очікування щодо економічних показників. Попри це, високі ризики невизначеності щодо тривалості війни, посилення інфляції, триваюче руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, вимушене переміщення населення, необхідність у релокації є стримуючими чинниками для економічного відновлення в усіх секторах внутрішнього ринку. Це підтверджує індекс очікуваної ділової активності, який НБУ розраховує та оприлюднює щомісяця, окрім вимушеної перерви в березні-травні 2022 р. Так, у серпні цей індекс становив 44,1 порівняно з 43,6 у липні (табл. 1), керівники підприємств повідомили про більш оптимістичний економічний прогноз завдяки переміщенню деяких підприємств у безпечніші регіони, поступовому відновленню ланцюгів постачання та адаптації працівників до нових умов. Респонденти вперше від початку війни очікували зростання обсягів виробництва і товарообороту. Найбільш стримані очікування щодо своїх економічних показників порівняно з іншими секторами виявили компанії сфери послуг, що зумовлено насамперед критичним руйнуванням транспортної інфраструктури, зниженням попиту та втратою замовлень [9].

Досліджуючи різні аспекти розвитку лідерства, більшість фахівців акцентують увагу на розвитку компетенцій та навичок, нехтуючи розвитком особистісних рис характеру, які формують лідера. Центр лідерства УКУ вже декілька років вивчає питання розвитку військового лідерства в Україні. Зокрема, у 2019 р. було оприлюднено

результати дослідження лідерства на полі бою, що складалося з двох етапів, кожен із яких тривав близько року. На першому етапі було опитано 30 військовослужбовців (по 15 представників ЗСУ та добровольчих формувань) та 30 цивільних громадян (по 15 представників бізнесу та державних службовців), яким було запропоновано проранжувати щодо себе 11 лідерських характеристик. На другому етапі респондентам запропонували здійснити самооцінку (за шкалою від 1 до 5) за питаннями спеціально розробленого психометричного тесту. На той період рівень емоційного та психологічного лідерства у військових виявився дещо нижчим, аніж у цивільних, а соціального – значно нижчим [13].

Повномасштабна війна змінила в суспільстві ставлення до військових, їх вплив на життя українців сьогодні є надзвичайно великим. У вересні 2022 р. Центр лідерства Українського Католицького Університету представив результати нового дослідження точок дотичності військового та цивільного лідерства. Спираючись на концепцію лідерства, базованого на характері, визначено, що сучасний лідер незалежно від сфери діяльності (військової чи бізнесової) характеризується справедливістю, мужністю, гуманністю, візійністю, драйвом, цілісністю, здатністю до ефективних комунікацій [14].

Генеральним штабом ЗСУ спільно з Центром оперативних стандартів і методики підготовки ЗСУ розроблено Доктрину розвитку військового лідерства, яка відображає систему поглядів щодо військового лідерства, принципи і стандарти його розвитку, описує базові компетентності військових лідерів [6]. Для кожного військовослужбовця, що захищає Україну в бойовій обстановці, важливо розвивати характер і професіоналізм, досягаючи досконалості.

Серед параметрів ситуації, в якій лідеру доводиться вирішувати практичні завдання, один із найголовніших, – склад його підлеглих. Це робить зрозумілим те широке практичне застосування, що отримала теорія вибору лідером ефективного стилю управління в залежності від здібностей

Таблиця 1

Динаміка індексу очікування ділової активності (ІОДА) на українському внутрішньому ринку у липні-серпні 2022 р.

Сектор внутрішнього ринку	Вагова структура для розрахунку ІОДА, %	Дифузійний (секторальний) ІОДА		
		Липень 2022 р.	Серпень 2022 р.	Динаміка
Промисловість	35,3	43,1	46,7	+3,6
Будівництво	4,8	35,0	41,2	+6,2
Торгівля	23,6	48,7	47,4	-1,2
Послуги	36,3	41,9	39,6	-2,3
Загалом	100	ІОДА в цілому по Україні		
		43,6	44,1	+0,4

Джерело: побудовано за даними [9]

підлеглих і їх налаштованості на успішне виконання поставлених перед ними завдань. Зазвичай при цьому використовують один із чотирьох ситуаційно мотивованих стилів управління: базований на директивах, поєднуючий директивні методи з різними формами участі підлеглих у прийнятті рішень, демократичний або делегування повноважень. Управління у ЗСУ спрямовується на підтримання стабільності і контрольованості процесів, моніторингу результатів, а військове лідерство покликане стимулювати позитивні зміни, зосереджуючись на натхненні і взаємодії з особовим складом. Ефективність командування у ЗС України досягається шляхом поєднання командирами (начальниками) процесів управління і лідерства. Місія військового лідера, таким чином, полягає в моральній, психологічній, професійній підготовці себе і підлеглому особового складу до виконання завдань, згуртування особового складу і ведення його за собою до визначеної мети.

Дослідження проявів лідерства більшістю інституцій здійснюється з використанням існуючих соціально-економічних моніторингових наборів, слабо адаптованих для описаної цілі. Водночас аналіз лідерства в умовах війни з використанням випадкових запитань, пов'язаних із військовими подіями, або їх об'єднання з даними цих подій дозволяє точніше формулювати запитання і пропозиції відповідей, хоча й також може містити недоліки суб'єктивного характеру. Особливості побудови опитувальників для мешканців територій бойових дій (або щойно звільнених) зумовлюються складністю такого опитування через ушкодження інфраструктури, труднощі із залученням фахівців відповідної кваліфікації, питання безпеки. Крім того, може виникнути ситуація, коли респонденти надаватимуть оманливі чи упереджені відповіді, починатимуть самоцензурувати їх. Коли насильство приймає крайні форми, наприклад смерть члена родини, вцілілі члени, як правило, точно пам'ятають ситуацію через її руйнівний вплив. Ці події часто асоціюються з драматичними подіями на рівні громади, що здатне допомогти у побудові часових рамок локалізованої події. Однак імовірний і зворотний сценарій, коли респонденти можуть пригнічувати травматичні спогади або навіть відмовляються говорити про них. Опитування щодо лідерства може, таким чином, включати питання травмуючого для респондентів характеру, тому слід зважувати на важливі етичні міркування під час розробки та проведення опитувань.

Так, в квітні 2022 р. у межах восьмої хвили проекту “Україна в умовах війни” Соціологічною групою “Рейтинг” було проведено дослідження психологічних маркерів війни: стратегій адаптації до стресових станів, рівнів життєстійкості та психологічного виснаження. За даними опитування,

активніше вирішують особисті проблеми ті громадяни, які повноцінно або частково працюють (60%) [10]. Отож, можна припустити, що лідерські якості певним чином сприяють можливості працювати і навпаки – наявність роботи зумовлює розвиток активної життєвої позиції. Попри те, що дослідники на той період розвитку військових дій засвідчили достатньо високий рівень життєстійкості та середній рівень психологічного виснаження українців (нагадаємо, що опитування проводилося до того, як широкому загалу стали відомими звірства окупантів у Маріуполі, Бучі та інші трагічні сторінки героїчної боротьби українського народу з агресором), вважаємо, що окремі запитання соціологічних досліджень можуть викликати травматичні спогади про страждання, каяття, віктимізацію чи почуття провини, потенційно “повторно травмуючи” респондентів і завдаючи їм психологічної шкоди.

Методологічні виклики вимірювання впливу агресивних конфліктів на проблеми в суспільстві спонукали у свій час фахівців Світового Банку до пошуку шляхів вдосконалення сучасних методологій опитування. Враховуючи необхідність компромісів безпекового, фінансового, етичного характеру, було запропоновано можливі шляхи емпіричних досліджень на мікрорівні з використанням великих інституціоналізованих соціально-економічних досліджень [16]. В умовах України вдалими рішеннями, на нашу думку, може стати надання можливості респондентам самостійно повідомити про те, яким чином війна вплинула особисто на них, масштаби та вектори цього впливу, ще перед прийняттям остаточного рішення про включення їх у дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, в умовах повномасштабної війни соціологічні дослідження проявів лідерства можуть стати вагомим інструментом відновлення втраченого або розвитку збереженого бізнесу. Водночас із урахуванням всіх соціальних проблем і суперечностей, величезної кількості болю і страждань, які принесла війна українцям, зокрема варто переосмислити методи проведення оцінювання з врахуванням особливого ставлення громадян до захисту персональної інформації. Класичні формати інтерв'ювання у формі спілкування, формування фокус-груп або проведення глибинного інтерв'ю в умовах війни стають мало придатними через складність організації та високу затратність. Тому темами наступних розвідок доцільно обрати можливість використання замісних інструментів, зокрема використання онлайн-досліджень, які здатні надати цінну інформацію для розуміння соціальних очікувань і зміщення акцентів лідерства в суспільстві, гарантуючи при цьому кожному респонденту умови конфіденційності та безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багорка М. О., Кадирус І. Г., Юрченко Н. І. Методика дослідження внутрішнього ринку споживачів та споживчої поведінки. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. Вип. 1 (105). С. 129–137.

2. Биби́к Д. Д. Модель формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7. No 4. P. 483–496.

3. Білецька І., Романчукевич М. Соціально відповідальна поведінка суб'єктів бізнесу на неокупованих територіях України в умовах війни: аспекти маркетингу і менеджменту. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. Is. 2. P. 85–91.

4. Винославська О., Кононець М. Відмітні особливості етичного лідерства в діяльності організації. *Вісник Львівського університету*. 2021. Вип. 35. С. 16–23.

5. ВРУ. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України № 2115-IX в поточній редакції від 17.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

6. Генеральний штаб ЗСУ. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних силах України. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/Doktryna_rozvytku_viys-kovoho_liderstva_v_Zbroynukh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf.

7. Ліпенцев А., Романюк О. Теоретичні та концептуальні підходи до досліджень аспектів лідерства в органах публічної влади. *Ефективність державного управління*. 2021. № 67. С. 9–29.

8. Літовка-Деменіна С. Г., Панченко С. А. Вплив COVID-19 на розвиток маркетингових досліджень у туризмі під час пандемії та світової кризи. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2021. № 25. С. 74–83.

9. НБУ. Департамент статистики та звітності. *Щомісячні опитування підприємств України*. Випуск 35: серпень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_08.pdf.

10. Рейтинг. Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022). URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>.

11. Розанова В. Політичне лідерство як психологічний феномен. *Освіта і наука*. 2021. № 1. С. 8–10.

12. Товста С. Д. Психологічні інтенції науково-педагогічних працівників та лідерів в умовах війни. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, 15–28 квітня 2022 р.; Т. 3. Київ : ДЗВО УМО, 2022. 158 с. С. 52–53.

13. Центр лідерства УКУ. Лідерство на полі бою: дослідження військового лідерства в Україні. URL: <https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/liderstvo-na-poli-boyu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>.

14. Центр лідерства УКУ. Про точки дотику військового та цивільного лідерства – дискусія в межах Днів УКУ. URL: <https://uculeadership.com>.

[ua/knowledgebase/pro-tochky-dotyku-vijskovogo-tatsyvilnogo-liderstva-dyskusiya-v-mezhah-dniv-uku/](https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/pro-tochky-dotyku-vijskovogo-tatsyvilnogo-liderstva-dyskusiya-v-mezhah-dniv-uku/).

15. ACC. Doing Business after Six Months of War in Ukraine. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/08/Survey_Presentation_EN.pdf.

16. Brück T., Justino P., Verwimp Ph., Tedesco A. Measuring Violent Conflict in Micro-level Surveys. Current Practices and Methodological Challenges / World Bank Group, 2016. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23920/MeasuringViolentConflictChallenges.pdf>.

17. Business Wire. Businesses in Ukraine Remain Resilient and Open for International Clients, Survey Shows. URL: <https://www.businesswire.com/news/home/20221007005087/en/>.

18. EBA. Support employees and the army: how business works during the war. URL: <https://eba.com.ua/en/pidtrymuuyut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuyebiznes-v-umovah-vijny/>.

19. EBA. Аналіз ринку праці. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/Doslidzhennya_analiz-rynku-pratsi.pdf.

20. IT Research Resilience. Вплив війни на розвиток IT-індустрії України. URL: <https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research/#research-resiliense>.

21. Payoneer. Business in Times of War: A Ukrainian Perspective. URL: <https://www.payoneer.com/resources/business-in-times-of-ukrainian-war/>.

22. UNDP. Опитування підприємців і підприємниць. URL: <https://ee.humanitarianresponse.info/single/7e60c5016cb71bceec747d208d3553274>.

REFERENCES

Bahorka, M. O. Kadyrus, I. H. and Yurchenko, N. I. (2022), “Methodology for researching the internal market of consumers and consumer behavior”, *Naukovyy visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 1 (105), pp. 129–137.

1. Bybyk, D. D. (2020), “Model of formation of social leadership in future social workers in conditions of professional training”, *Social Work and Education*, vol. 7, no. 4, pp. 483–496.

2. Bilets'ka I. and Romanchukovykh M. (2022), “Socially responsible behavior of business entities in the unoccupied territories of Ukraine in war conditions: aspects of marketing and management”, *Modeling the development of the economic systems*, Is. 2, p. 85–91.

3. Vynoslavs'ka O. and Kononets' M. (2021), “Distinctive features of ethical leadership in the activity of the organization”, *Visnyk Lvivs'koho universytetu*, vol. 35, pp. 16–23.

4. VRU. Pro zakhyst interesiv sub'ektiv podannia zvitnosti ta inshykh dokumentiv u period dii voiennoho stanu abo stanu vijny: Zakon Ukrainy № 2115-IX v potochnij redaktsii vid 17.08.2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

5. Heneral'nyj shtab ZSU. Doktryna rozvytku viys'kovoho liderstva u Zbroynykh sylakh Ukrainy, available at: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/Doktryna_rozvytku_viys-kovoho_liderstva_v_Zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf.

6. Lipentsev A. and Romaniuk O. (2021), “Theoretical and conceptual approaches to the research of aspects

of leadership in public authorities”, *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*, no. 67, pp. 9–29.

7. Litovka-Demenina, S. H. and Panchenko, S. A. (2021), “Impact of COVID-19 on the development of marketing research in tourism during the pandemic and global crisis”, *Problemy innovatsijno-investytsijnoho rozvytku*, no. 25, pp. 74–83.

8. NBU. Departament statystyky ta zvitnosti, *Schomisiachni opytuvannia pidpriemstv Ukrainy*, Vypusk 35: serpen' 2022 roku, available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_08.pdf.

9. Rejtynh. Vos'me zahal'nonatsional'ne opytuvannia: psykholohichni markery vijny (6 kvitnia 2022), available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>.

10. Rozanova V. (2021), “Politychne liderstvo iak psykholohichnyj fenomen”, *Osvita i nauka*, no. 1, pp. 8–10.

11. Tovsta, S. D. (2022), Psykholohichni intentsii naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ta lideriv v umovakh vijny, *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh vijny i v postvoienyj period v Ukraini* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. u tr'okh tomakh, m. Kyiv, 15–28 kvitnia 2022 r.; T. 3., DZVO UMO, K., 158 p., pp. 52–53.

12. Tsentrliderstva UKU. Liderstvo na poli boiu: doslidzhennia vijs'kovoho liderstva v Ukraini, available at: <https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/liderstvo-na-poli-boiu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>.

13. Tsentrliderstva UKU. Pro tochky dotyku vijs'kovoho ta tsyvil'noho liderstva – dyskusiiia v mezhakh Dniv UKU, available at: <https://uculeadership.com.ua/>

knowledgebase/pro-tochky-dotyku-vijskovogo-tasyvil'nogo-liderstva-dyskusiiya-v-mezhakh-dniv-uku/.

14. ACC. Doing Business after Six Months of War in Ukraine, available at: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/08/Survey_Presentation_EN.pdf.

15. Brück T., Justino P., Verwimp Ph. and Tedesco A. Measuring Violent Conflict in Micro-level Surveys. Current Practices and Methodological Challenges / World Bank Group, 2016, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23920/MeasuringViolentConflictChallenges.pdf>.

16. Business Wire. Businesses in Ukraine Remain Resilient and Open for International Clients, Survey Shows, available at: <https://www.business.wire.com/news/home/20221007005087/en/>.

17. EBA. Support employees and the army: how business works during the war, available at: <https://eba.com.ua/en/pidtrymuyut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuye-biznes-v-umovakh-vijny/>.

18. EBA. Analiz rynku pratsi, available at: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/Doslidzhennya_analiz-rynku-pratsi.pdf.

19. IT Research Resilience. Vplyv vijny na rozvytok IT-industrii Ukrainy, available at: <https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research/#research-resiliense>.

20. Payoneer. Business in Times of War: A Ukrainian Perspective, available at: <https://www.payoneer.com/resources/business-in-times-of-ukrainian-war/>.

21. UNDP. Opytuvannia pidpriemstv i pidpriemnyts', available at: <https://ee.humanitarianresponse.info/single/7e60c5016cb71bcec747d208d3553274>.

Стаття надійшла до редакції 03 листопада 2022 р.